

BOQONNAA SHAN

JAALALA BIYYAA

Kaayyoo Boqonnichaa :

Barattoonni barnoota boqannaa kanaa erga xummuraniin booda;

- Maalummaa jaalala biyyaa ni qayyabattu.
- Walqunnamtii lammummaa fi jaalala biyyaa jiduu jiru ni beeku.
- Gochaalee jaalala biyyaa miidhan addaan ni baafatu.

- *Fakkiin kun waa'ee jaalala biyyaa ergaa inni dabarsuu isbsa.*
- *Naannoo keessanittii jaalala biyyaatin walqabatee wantoota jedhamaan walaloo gaggabaaboo Ummanni itti fayyadamu, sirbootaa fi faaruwwan beektan daree barnootaa keessatti fiduudhaan barattoota daretii dhiyeessaa.*

Fakkeenya, Jaalalan biyyi ni ijaarama, Beekumsaan ummanni ni badhadhaa, Ogummaan ummanni ni boona .

5.1. Jaalala Biyyaa

5.1.1. Maalummaa Jaalala Biyyaa

Fakkii 5.1. Ibsitoota Jaalala Biyyaa Keessaa Tokko

Jaalala biyya jechuun, biyya ofiif yaa-duu sirriitti jaalachuu jechuudha. Miseensonni maatii tokko fedhii fi ilaacha adda addaa qabatanillee, akka maatiitti waliigalteen, waljaalala fi waldanda`uun wajjin jiraatu. Miseensonni maatii kun mirga fi dirqama walqixxee qabachuu isaan ni hubatu. Haaluma kana fakkaatuun, saboonni, sablammoonni fi uummatoonni Itoophiyaa aadaa ,afaan fi amantii adda addaa qaban mirga fi dirqama walqixxee qabachuu isaanii heerri keenya mirkaneeseera. Kanaafuu, jaalalli biyya isaanii qaba ol`aanaa ta'a. Daangaan biyya keenyaa sabaa fi sablammootaa

fi uummattoonni Itoophiyaa akka jira-
atoota maatii tokkotti keessa jira-
ataniitti tajaajila. Kanarraa ka`uun sa-
baa fi sablammoonni fi uumma tto-
onni Itoophiyaa jaalalan waldanda`uu fi
walkabajuun jiraacha jiru.

Gilgaala 1

**Gaaffilee armaan gadi kutaa keessatti
irratti mari`adhaa.**

1. Namni tokko biyya isaa jaalata yoo jennuu
maal jechuudha?
2. Biyya keenya kan jaalanuuf maaliif ?

5.1.2. Amaalota Jaalala Biyyaa Ibsan

Fakkii 5.2 Waltajjillee jaalala biyyaa itti
muuxatan keessaa tokko

• Fakkiirra maal hubatan?

Obboo Guutamaa fi Ijoolee Ollaa Dooccoofaa

Obboo Guutamaan nannoo Afincoo
Barrii jiraatu. Afincoo Barri kan

jedhamuu Finfinnee keesaa naannoo
Siddist Kiilootti argama. Ijoollen naa-
nnoo kana jiraatan obboo Guutamaa
baayee waan jaalataniif “Abbaabbii”
jedhaniit waamu. Bara 1928 A.L.H.
yeroo biyyi xaaliyaanii Itiyoophiyaa
weerarte obboo Guutamaan (Abba-
abbiin) Raayyaaa Itiyoophiyaa waliin
duulaniit turan. “Abbaabbiin” Raayyaa
weerartuu xaaliyaanii osoo waraananii
nama miila isaanii tokko dhabaniidha.
“Abbaabbiin” abaabayuu Dooccooti.
Dooccoon umriidhaan wag-gaa kudha
afur (14) yoo ta’u, Abb-aabbiif jaalala
guddaa qaba. Hiriy-yoonni Dooccoo
Haluuf, Zamzam, Taa-ntuu, Midhaksa
fi Nitsihit, jedhamuu. Dooccoo fi
hiriyyoonni isaa Abbaabbii waliin
taphachuu waan jaalataniif ye-roo
maraa akkanatti mari’atuu.

Zamzam: Abbaabbii miilli kee kun ma-
al isin dhukkubee ?

Abbaabbii: Intala koo Zamzam , kan
muramee dhibame osoo hin ta’in,
bilisummaa biyyaa kootiif jecha weer-
artoota xalyaanittiin osoon loluuti.

Zamzam: Abbaabbii biyyaa keessan
baay’ee jaalattu jechuudhaa.?

Abbaabbii: Biyyaa ofii caalaawaanti
jaallatamu maaltu jira.

Taantuu: Abbaabbii nuti jaalala biy-
yaa keenyaa akkamiin ibsannaa?

Abbaabbii: Mucaa cimaa ,gaaffii gaarii
nagaafate. Jaalallii biyyaa maati fi
naannoo irraa jalqaba .Abbaa fi haa-

dha kabajuu, ollaaf amala gaarii qabaachuu, hanga humna ofiitin qulqulina naannoo eeguu, barumsaaf dur-sa kennuu, meeshaalee dhuunfaa fi garee seeraanqabuun jaalala biyyaa qabaachuu kan agarsiisaniidha.

Midhaksaa: Abbaabbii ani akka keessan loltuu osoo ta'ee gaarii mitii?

Abbaabbii: Yaada gaaridha, Midhaksaa, biyyaa kan eegduu garuu dir-ree waraana deemuu qofaan miti. Fakkeenyaaf, ijoollee naannoo kanaa kan nageenya uumataa jeeqan gorsuun, amala gadheen biyyaa fi uummata midhauurraa of eegu fi gochalee gaariin fakkenya ta'un biyyaa eeguudhan walqixa.

Nitsihit: Abbaabbii diinni biyyaa yoo dhufe maal gochuu qabnaa?

Abbaabbii: Nitsihit, diinni biyyaa weerartoota qofa miti. Weerartoonni yoo dhufan uummanni wal ta'ee ofirraa deebisa. Diinni guddaan biyyaa; Beelaa fi hiyyummaadha. Har'a diinni guddaan keenyaa hiyyummaa waan ta'eef lammiin martuu dursee kan waraanu qabu isa kana.

Hiluuf: Hiyyummaa akkamitti waraanna?

Abbaabbii: Hiyyummaa kan waraannu barachuu fi jaalala hojii guddifachuudhan. Qabeenyii mootumaa fi uumataa akka hin mancaane gochuudhan hiyyummaa mo'achuun ni danda'ama. Naannoo keenyatti ujummoo bishaanii cabee bishaan yoo dhangalaa'e qaama dhimmi ilaalatutti

beeksisuudha. Ibsaa karaarr-aa caccbsuu, Gochaalee balaa ibid-daa fiduu danda'anirraa fagaachuu, naannoo keessan qulqulessuu fi kunuunsuun isinirraa eegama.

Doocoo: Abbaabbii, har'aa irraa eegallee biyya keenya jaalachuun fi wantoota isin nu gorsitan hunda hojiirraa oolchuudhaaf waadaa isinii seennaa jedhe. Hundi isaanii sagalee tokkoon, eeyyee Abbaabbii, hundi keenya walfaana waadaa ni galla jedhan.

Abbaabbii: Guddadha! Guddadha! Ijoollee kiyya ,borattoota ciccimoo ta'aa. Horaa, daraaraa, Boruu abdi biyya kanaa kan taatan isini.

Gilgala 2

Marii armaan olitti dhiyaatee bu'uureffachuun gaaffilee armaan gadii deebisaa.

1. Haala marii Abbaabbii fi hiriyoota Doocootiin jaalala biyyaa jechuun maal jechuudha?
2. Kan marii keessatti dhiyaate irratti dabaluuudhan dhimmoota jaalalli biyyaa ittiin ibsamu terreessaa?
3. Akkuma daangaan biyyaa Raayyaan eegamuu ,qabeenyii biyyattiillee seera ala manca'uu irraa yoo eeggame hiyyummaan humna hin godhatu. Dhimmoota lamaan kana irratti barattoota daree waliin mari'adhaa.

Lammiin, biyya kiyayaa nan jaaladha jedhu jaalala biyya isaaf qabu gochaa agarsiisuu qaba. Dhimmoota jaalala biyyaa ibsan armaan gadii lammiiilee hunduu hojjiirra oolchuutu irraa eegama.

- ***Biyyi keenya Itiyoophiyaan bakka bu'insa kan hin qabnee fi seenaa isheetiin kan boontu ta'u beekudhaan irra caala akka guddattu gochuu.***
- ***Wanta uummata fayyaddu hojichuu.***
- ***Aadaa, afaan, amantaa fi ilaalcha sabaafi sablammootaa kabaajuudhaan waldana'uun nageenyaa waliin jiraachuu.***
- ***Sadarkaa biyyota guddatan (misooman) irra gahan, irra gahuudhaaf cimani hojichuu.***

5.2. Gochaalee Jaalala Biyyaa Miidhan

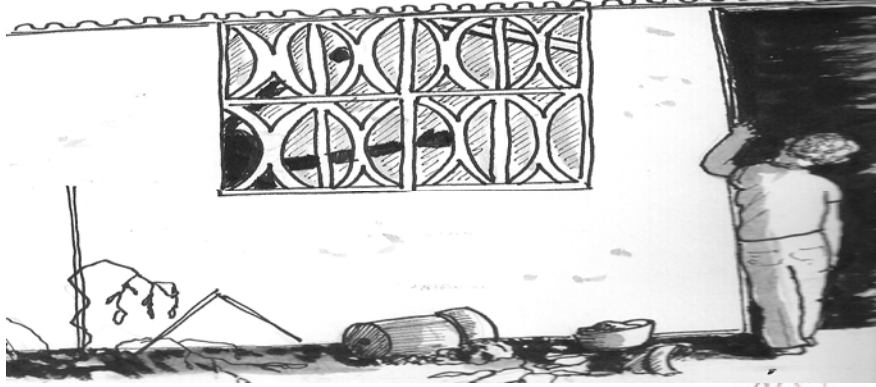
Jechamoonni armaan gadii ergaan isaan dabarsan maal akka ta'ibsaa.

1. Kan aabbaan alaa qilleensa
2. "Yoo ani du'e margi hin margin"
3. Yoo manni abbaa kee saamamu waliin saami .
4. Malaammaltummaa fi hattuun balbala hin jaalatu.

Abraar Qastoo

Barattoonni mana barnoota "Yehiwuqate wagane" cimina isaaniin beekamoodha. Manni barnootaa kun qoru-

msa biyyoolessaa kutaa 8^{ffaa} tiin manneen barnoota naannoo jiran keessaa waggoota darban sadaniif walitti fufan 1^{ffaa} bahee jira. Barattoonni barumsaan qofa osoo hin ta'in amala gaaridhanillee ni beekamu. Abraar Qastoo barataa mana barumsa kanaati. Abraar Qastoo mana barnootatti kan beekamu ciminaa fi amala gaaridhaan osoo hin ta'in amala gadhee qabuuni. Abbaan isaa obboo Hayidar bariisaa mana barumsa kanaa yoo ta'an, barattoota biratti maqaa Qastoo jedhamuun beekamu. Abraar abbaa isaa Qastoo dhan boonudhaan mana barnootaa keessatti ballesaa baay'ee raawwatee jira. Fakkeenyaaf, kitaabolee abbaan mana kitaabatii ergifate keessaa kuteef yookin tarsaaseeti fudhata. Gaafilee qormaata abbaa jalaa hatee barattoota kutaa sadeettaffaatti utuu gurguratu argamee jira. Yeroo tokkoo gaafilee qormaata abbaa jala hatuun intala adaadaa isaa kan ta'e Zeenabaaf kennee ture. Daree keessaallee meeshaalee barattootaa hatee fudhachuun isaa itti mirkanaa'ee jira. Ibsaa daree isaanii keesa jirullee furrisaan cabsuun isaa beekamee jira. Biqiltoota mana barnoota keessa jiran yeroo beyiladoonni naannoo dallaa seenanii mancaasan ana hin galchu jechuudhaan badii kanaaf sababa ta'ee jira .

Fakkii 5.3 Qabeenyaa mancaasuun lammii biyya jaallatu irraa hin egamu

Amallii Abraar "Qastoo" kan guyyaa guyyaan badaa deeme kun yaaddoo kan itti ta'e barattoonni daree isaa dhi-mma kana dura bu'aa mana bar-nootichaatti dhiyeesudhaan walii galt-eerraa gahaniiru.

Gilgaala 3

Barreefama armaan olii bu'ura godhachuudhaan gaaffilee armaan gadiitiif deebii kennaa.

1. Barattoonni daree Abraar "Qastoo" kan dura bu'aaf mana barumsaaf dhiyeessan yakki Abraar mata duree kami waliin deemuu danda'a? mallattoo (X) agarsiisaa.
 - A. Malaammaltummaa fi firummaan walii ooluu _____.
 - B. Qabeenya uumataa mancaasuu dhaan _____.
 - C. Gochaalee badii daree keessatti agarsiisuu _____.
 - D. Maaltu nagashe jechuudhan balleesaa bira darbuu _____.
 - E. Uummata naannoof kabaja kennuu dhiisuu _____.
2. Balleessaa abbaa Abraar barsiisaa Hayidariif balleessaa ta'uu kan danda'an sababoota sadii ibsaa.
3. Gochaalee fi amalli gadheen Abraar "Qastoo" jaalala biyyaa miidhuu fi miidhuu dhabuu isaanii barsiisaa keessan waliin mari'adhaa.

5.3. Maalummaa Meeshaalee Tajaajila Walee

5.3.1. Meeshaalee Tajaajila Walee Mana Keessatti Argaman

- **Meeshaalee manaa fi naannoo keessanii kan namoonni waliin itti fayyadaman terreessaa.**

Meeshaalee walee kan jedhaman meeshaalee nama tokkoo oliif yookiin gareedhaan faayidaa kennaniidha. Meeshaaleen walee namoota dhuunfaaf osoo hin ta'in namoota bay'ee kan tajaajilanidha. Namoonni kan jiraatan meeshaalee dhuunfa irratti dabalataan meeshaalee walee itti fayyadamuudhaani. Miseensonni maatii tokko keesaa jiraatan meeshaalee waliin itti gargaaraman qabu. Meeshaaleen kunniinis, uffata, kitaabolee, meeshaalee itti bilcheffataanii fi ittiin nyaatan fi meeshaalee qulqulina ittiin eeggatan ta'uu danda'u. Meeshaaleen kunniin miseensota maatii hundaanuu ofegganno-

odhan qabamuun isaanii barbaach-isaadha. Miseensota maatii kees-saa tokko yoo kan ofeggannoo godhu ta'ee tokko immoo faallaa kana yoo ta'e nageenyi isaanii ni boora`a. Ofeggannoo dhabuudhaan meeshaa cabe bakka buusun yookiin suphisiisuun baasii dabaluuudhan bajata maatii kan-aa irratti rakkoo uuma. Kanaafuu, miseensonni maatii martuu meeshaalee waliin itti fayyadamaniif ofeggannoo barbaachisaa gochuu qabu.

Gilgala 4

Gaaffilee armaan gadiif deebii kennaa .

1. Meeshaalee waliini(walee) jechuun maal jechuudha?
2. Meeshaalee waliini kan mana keessatti argaman ibsaa / tarreessaa.

5.3.2. Meeshaalee Mana Barumsaa

Keessatti Tajaajila Walee Kennan

- ***Meeshaaleen mana barnootaa keessatti argaman maal fa'a akka ta'an ibsaa.***

"Bakka hin duune kan dhalli nama itti guddatu kana seenaa" kan jedhu balbala maneen barnootaa baay'ee irratti barreeffamee ni mul'ata. Manni barnootaa burqaa beekkumsa hin duunedha. Dhaabbata barnoota kana keessaa meeshaalee walee baay'ee argama. Baratan kammiyyuu meeshaalee kaneen ofeggannoodhaan qabuuf

dirqama qaba. Teessoowwanii fi minjalonni yoo caban miidhaan kan hundaa'uu ta'a. Manneen fincaanii yoo ofeggannoodhan (Seeraan) hin qabamin barattoonni ni rakkatu; barattoonni yoo dhibaman immoo maatii fi mootummaa irra baasiin mana yaalaa irra egamaa. Dareen barnootaa yoo qulqullina hin qabamne hordoffii barnoota barattootaa irratti miidhaa fida . Manni barnootaa dhaabata beekumsaa dhaaloota kaleessaa, ha'raa fi boruu kan walitti fidu waan ta'eef meeshaaleen waliinii kan mana barnootaa seera fi ofeggannoodhaan qabamuu qabu.

5.3.3. Of Eggannoo Meeshaalee Tajaajila Waleetiif Taasifamuu Qaban

- ***Meeshaalee waliitiif of eggannoo gochuun maaliif barbaachisaa?***

Meeshaalee mana keessatti ittiin fayyadamnu kan nuuf guutan maatii (warra) keenya . Meeshaalee naannoo fi mana barnootaatti itti fayyadamnu kan nuu guutan immoo ummataa fi mootummaadha. Gibirii fi taaksiin uummata irraa walitti qabamu meeshaalee faayidaa waliinii qaban kaneen guutuutiif oola. Lammiin kamiyyuu Meeshaalee faayidaa waliinii qaban kaneen of-eggannoo fi qulqullinaan qabuu qaba . Iddoon kosiin itti gatamu yoo qulqullinaan hin qabamin jiraattota naannoo sanaarra rakkoon

fayyaa irra gahuu danda'a. Sararri ibsaa, bilbilaa fi bishaan ofeggannoodhan yookiin seeraan qabamuu

dhabuun kan miidhamu uummata. Haala hiyyumma biyyi keenya kanaan baasiin hin barbaachisne yoo baay'ate hiyyummaan keenya ittuma cima. Waan kana ta'eef, lammiin hunduu meeshaale waliin itti fayyadamuuf ofeggannoo barbaachisa gochu qaba. Seeraan ala itti fayyadamuudhaan kan meeshaalee walee mancaasee yookiin balleessee seeran adabama.

Gilgaala 5

Gaaffiiwwan armaan gadii deebisaa.

1. Meeshaalee tajaajila dhuunfaa kennan keessaa afur barreessi.
2. Naannoo isin jiraatanitti meeshaalee Ummanni waliin itti fayyadamu keessaa sadi barreesudhaanhaala qabiinsa isaanii irratti gareen mari'adha.
3. Meeshaan mana barnoota keessanii kan cabe, cabuu isaatiif rakkoon yookiin miidhan uummame yoo jiraate mari'adha.

5.4. Hiyyumma Fi Boodatti Hafummaa Keessaa Bahuu

5.4.1. Ibstoota Hiyyummaa fi Boodatti Hafummaa

Haati “Hin jiru “jetti mucaan buddeena jedha. Quufaan nyachuun eessa jira rakkoon hiyyummaa hamaadha.

(Walaloo ummataa)

- ***Walaloon kun hiyyummaan hamaa ta'uu isaa haala kamiin akka ibsee mari'adhaa.***

Hiyyummaa jechuun wantoota jiraa-chudhaaf nu barbaachisan kan akka nyaataa, uffataa mana jirenyaa fi k.k..f. haala guutuu ta'een argamuu dhabuudha. Boodatti hafummaa yookiin duubatti hafuu jechuunis, sadarkaa oomishuu, dalagaa fi jireenya biyyoota misoomanii irra hin ga'iin hafuu yookaan ga'uu dadhabuudha.

- ***Dhimmoota yookiin wantoota hiyyummaa fi boodatti hafummaa ibsu jettanii yaaddan kaasuu-dhaan daree keessatti irratti mari'adhaa.***

Biyyi keenyaa biyyoota hiyyeeyyii jedhman keessaa ishee tokkodha. Hiyyummaa keenyaaf sababoota kana ta'an keessaa tokkoo cimnee hojjechuu dhabuu keenyadha. Hiyyumma immoo yeroo maraa maxxantuu nama taa-sisaa. Ummanni hiyyummaa keessa jiru miidhaa namaa fi uumaatiin salphaatti saaxilamuu danda'a. Ijoollee maatii yookaan naannoo keenya keessa jiratan tokko tokko yoo ilaalle hiyyummaa yookiin rakkoo maatii isaanirraa kan ka'e barachuu kanneen hin dandeeye ni jiru. Ijoollee baay'een nyaata mada-alamaa hin argatan, Ummanni hiyyu-mmaa fi boodatti hafummaan miidhamee, jireenyi isaa gad-aana ta'a. Kun immoo rakkoon fayyaallee hordofsiisuu nidada'a.

Galgaala 6

Gaaffilee armaan gadii deebisaa

1. Ijoolleen sababa hiyyummaa barachuu hin dandeenye oolman isaanii maal akka fakkaatu mari'adhaa.
2. Rakkoowwan boodatti hafummaan dhufan keessaa sadi ibsaa.

Gilgaala 7

Gaaffiwwan armaan gadii deebisa.

1. Sochiiwwan misoomaa kan naannoo keessanitti mula'atan keessaa sadi ibsaa.
2. Sochiiwwan misooma saffisaa biyya keenyaa keessatti mula'atan keessaa lamaan tokkoo ibsaa .

5.4.2. Tarkanfiiwwan Hiyyummaa fi Boodatti Hafummaa Keessaa Bah-uudhaaf Fala Ta'an

- *Tarkanfiiwwan hiyyummaa fiboodatti hafumma keessaa bahuudhaaf fala ta'u jettan ibsaa.*

Hiyyummaa fi boodatti hafumma keessaa bahuudhaaf falli inni ijoon cim anii hojjechuudha. Guddachuudhaaf yookiin sadarkaa ol'aanaarra gahuu dhaaf kaka'umsi fi jaalalli hojii lamm iilee keessatti uumamuun baayy'ee barbaachisaadha. Imaammatoonni fi tarsii moowwan mootummaan qophah anillee lammiiwwan kan hojiidhaaf kakaasaniidha. Tarsii moowwan fi imaammatoonni gaarii diriirani garuu, lammiiwwan hojiidhaaf kaka'umsa isaan qaban gadi aanaa taanaan misooma ariifachiisaa fi guddina fiduun hin dan d'amu.

5.4.3. Tajaajila Fedhii Irratti Hundaa'e

- *Tajaajilli fedhiirratti hunda'e jechuun maal jechuudha?*
- *Namoonni dhuunfaa yookaan waldaaleen tajaajila fedhiirratti hunda'e kennuu irratti hirm-aatan maal maal akka qaban ibsuun irratti mari'adhaa.*

Gocha Gaarii Fedhiirratti Hundaa'ee Rawwatame

Dorgaggoo biyya tokkoo jiraatu tokkootu ture. Mana jireenyaa dargaggoo kana bira kan darbu toora baaburaatu jira. Dargaggoon kun yeroo hunda karaa kana bira dhaabbatee harka afarsuudhan imaltoota babaaburaa jaalalan nagahaa waan gaafatuuf imaltoonni hundi ni jaalatuun. Keessumaa immoo konkolaachiftoonni Baaburaa waan siritti isa beekaniif darbee darbee kennaa xixiqqoo kenaniifi darbu. Guyyaa tokkoo garuu dagaggoon kun waan nama rifachiisu tokko arge. Riqichi ma-

na isaanitii gadii haaburri irra ce'uu digamee arga. Yeroon Baaburri itti dhufus dhiyaatee ture. Rakkoon uummame kun yoo durfamee konkolaachisaatti hin himamin fi baaburii yoo hin dhabatin imaltoota hunda irra balaan akka qaqqabu dargaggoon kun ni hubate. Kanaafuu, shamizii diimataa uffate baasee harkatti qabatee dhufaatii Baaburaa eeguu jalqabee. Baburri dhufee naannoo kana yoo gahu darga-ggoon kun baabura faana kaachu-dhaan shamizii afarsaa "Dhaabi riqichi cab-eera "jedhee konkolaachisaatti iyyuu jalqabee. Kankolaachisaa fi imaltoonni guruu akkuma yeroo biraa nagah-aa waan gaafatu itti fakkaatee harka afarsuudhan nagahaa gaafatan. Mucaan kun shamizii isaa afarsaa, boohaa, iyyullee namni dhagaheef hin jiru .Dhumarraa Baaburri kun gara riqicha cabeetti hiiqaa wayita dhufu mucaan kun Baabura kana harkaan dhaanaa dhaabuudhaaf yaalii osoo godhuu guffatee waan jalatti kufeef lubbuun isaa dabarte. Haala mucaa kanaa hordofaa kan ture konkolaachisaan Baaburicha suuta jedhee dhaabudhan aaree bu'ee dhimmicha yoo hubatuu edaa dargaggoon kun kan lubbuu ofii dabarsee imaltoonni akka hin dhumneef ture. (Seenaa miyaawaa Biyyoota Baay'etti Dubbatamu)

Tajaajilli fedhiirratti hunda'ee kaka'uumsa mata ofiittin namoota biroo gargaaruudhaa yaalii taasifamedha. Tajaaj

jila fedhiirratti hunda'e kanarratti lammaileen hundi hirmaachuu qabu. Tajaajilli akkanaa kun ijoolummaarraa eegalee gocha gaarii dagaagaa deemuu qabu dha Namni kami iyyuu fedhii keenyaan ala waan tokko akka rawannu nu hajajuu hin danda'au. Garuu lammii keenya gargaaruuf kaka'umsi keenya jiraachuu qaba. Namoonni qarshiidhaan, beekumsa qabaniin, yookin gorsa kennuudhaan tajaajila kana kennuu ni danda'u. Fakkeenyaaf, namoota rakkina qaban fi fayyaa hin qabne kan naannoo keenyaa gargaaruun ni danda'ama. Dallaa mana barnootaa keenya keessatti wantoota hir'atan guutuudhaa feedhii keenyaan ka'uudhan waan humna keenyaa gumaachuu ni dandeenya.

Gilgaala 8

Barreeffama armaan olitti kennamee bu'ura godhachuudhan gaaffilee armaan gadii deebisaa

1. Barreeffamani kun wa'ee gocha gaarii dargaggoo kanaa maal barsiisa ?
2. Mucaan kun osoo gocha kana raawwachuu baatee maaltu uumama ture?
3. Namoonni gaarii akkuma dargaggoo kanaa faayidaa nama biroonii jecha lubbuu isaanii aarsaa godhu. Isin immoo naannoo fi mana barnoota keesanitti fedhii keesaniin waan humna keesaniin ni gumaachituu? Mee irratti mari'adhaa.
4. Waa'ee hirmaanaa fedhii irratti hunda'ee fi naannoo keesanitti hirmaanaa maalii akka gochuu dandeessan barsiisaa keesan waliin mari'adhaa.

5.5. Lammuummaa

Nyaatullee, dhugullee, Kufullee ,ka'ullee Enyuntu hin beekamu, biyya isaa malee

- ***Walaloon uumataa kun ergaa inni dabarsu barsiisaa keessan waliin irratti mari'adhaa .***

Lammummaa jechuun, miseensummaa seera qabeessa biyya tokko qabaachuu jechuudha. Namni tokko lammii biyyaa tokko yoo ta'u, seeraa fi heera mootummaan biyyattii baasutti buluu qaba. Lammii ta'uu isaatiin namni tokko mirga isaa hundaati akkuma fayyadamu qabuu dirqama isa raa eegamulee bahuu qaba. Lammiin tokko dhimma biyya isaa irratti adda durummaadhaan hirmaachuu qaba. Gochaalee biyyaa fi uummata miidhan irraas of eeguu qaba. Namoota fi gochaalee miidhaa raawwatan ciminaan mormuu gahee isaa ta'a. Rakkooleen wayita uumaman ariitiidhaan qaama seeratitti beesksisuudhaaf itti gaafatamummaa fi dirqama lammummaa qaba.

Gilgaala 9

Gaaffiwwan armaan gadii deebisaa

1. Lammummaan maaliidha ?
2. Lammiin ltyoophiyaa akka lammummaati wantoon irraa eeggaman maal maal faadha?
3. Jechamni " Biyyi kiyyaa maal naaf goote osoo hin ta'ini, ani biyyaa kiyyaaf maalan godhee jedhii gaafadhu " jedhu ergaa maal dabarsaa ?

5.6. Alaabaa Biyyoolessaa

5.6.1. Maalummaa fi

Barbaachisumma Alaabaa Biyyoolessaa fi Faaruu Biyyoolessaa

Fakkii 5.3 Barattoonni sirna kabaja alaabaa irratti yommuu argaman

- ***Suuran kun ergaan inni dabarsu maalii ?***

Saraawiti fi Hiriyoota Isaa

Saraawiti fi hiriyoonna isaa sadan mana barumsa sad 1^{ffaa} Yehibrat Ambaatti barattoota kutaa 5^{ffaa} ti. Barattoonni afran kunniin mana barumsaa keessatti amala hin taanee waan agarsiisaniif yeroo baay'ee adabamanii jiru. Keessattuu ganama ganama osoo barnnoonni hin eegalamin sirna alaabaa raawwatamu irratti ni jeequu . Guyyaa tokko tokkoo barattoonni yoo faaruu sirna alaabaa faarfatan isaan faaruu biroo faarfachuudhan jeequmsa fi gochaa hin taane raawwatu. Guyyaa

biroo immoo barattoota hiriirarraa jiran xuxuquudhan akka jeequmsi uummamu godhu. Bakka bu'uttonni gummi barnootaa lammummaa fi amala gaarii jeequmsa barattootaa afranii kana arguudhan barattoota kaneen waamanii dubbisanii jiru. Alaabaa fi faaruun sirna alaabaa eenyummaa biyyatti tokkoo waan agarsiisaniif kabajuun akka barbaachisuu barattoota kaneen gorsan. Haala faaruu fi alaabaa biyyattin walqabateen seenaawwan biyyoollessaa faayidaa qaban raawwatamuu isaa itti himan. Gootonni biyyaa keenyaa blissuumman biyyaa keenyaa akka kabajamu alaabaa biyyatti qabachuudhan qaama fi lubbuu isaanii arsaa gochuu isaanii bal'inaan itti himan. Alaabaan biyyatti bakkeewwan ispoortiin itti adeemsi-famuu fi waltajjiwwan addunyaa irratti fannifamuun hiika guddaa akka qabu ragaa baay'ee kaasuun itti himuu yaalan. Marii bal'aa akkanaa booda dargaggoonni afran dogoggora guddaa raawwachuu isaanii beekuu fi amanuudhan dhiifama gafatan. Lammata dogoggora akkasi akka hin raawwanne waadaa seenaan. Dogoggora hiriira sirna alaabaa irratti raawwataniif barattoota mana barnoota hunda hiriira sirna alaabaarratti akka dhiifama gaafantan waadaa galan.

Gilgala 10

Barreeffama armaan olii bu'ee rafachuun gaafilee armaan gadii deebisaa.

1. **Balleessaa barattoonni afran sirna alaabaarratti raawwatan irraa maal barattan?**
2. **Barattoonni akkasii kun mana barumsaa keessan jiruu ? yoo jiraatan sirna alaabaarratti balleessaan isaani rawwatan maal fakkaata ?**
3. **Gocha miseensonni gumii barnoota lammummaa fi amala gaarii raawwatan irraa maal barattani?**
4. **Mana barnootaa keessan keessatti alaabaa fi faaruu isaa ilaalchisee akka beekumsa barbaachisa argatan yoo maal godhame wayyaa?**

Alaabaan biyyaa tokkoo akka mallattoo biyyaatitti hiikaa guddaa qaba. Fakkeenyaaf lammiileen hundi dhimma biyyata ilaalatu irratti akka akka wal faana dhaabatan gochuu irratti bu'aa guddaa qaba. Alaabaan biyyaa mallattoo bilisummaa, gootummaa, wal deegaruu fi eenyummaati. Ummanni Itiyoophiyaa biyya isaa alaabaa isaa-rraa addaan baasee akka hin ilaaltee seenaa wayita gaariis ta'e yeroo rakkoo irraa hubachuun ni danda'ama. Yeroo sirni mootummaa cunqursaa fi rak-kisaa illee ummanni alaabaa isaaf dur-sa kennmudhan hoggantoota sirnicha

irratti duuludhan bilisumma isaa lab-see jira. Kabaja alaabaa biyyaa isaaf

jecha qaamaa fi lubbuu isaa aarsaa godhuudhan wareetoota alaa qaaneessee deebisee jira.

Alaabaan biyyoolessaa maneen barnoota keessatti, dhaabata mootummaa fi dhuunfatti, Manneen amantaatiitti, Waajiroota eembaasiwwan Ityoophiyaa biyyaa adda addatitti, walgahii gurguddaarratti, diree ispoortirratti, fuula waraanarrattii fi iddoo biraatitti yoo fannifammee faaruu biyyoolessaa waliin biyyatti bakka bu'uun cinaatti miira jaalala biyyaa lammiilee dammaqisa.

Alaabaan keenya uummatummaa, aadaa ajaayibsiisaa fi abbaa ambaalee boonsaa sabaa fi sablammootaa fi uummattootaa akkasumas, abbaa qabeenya uumamaa miidhagaa fi gootummaa keenya guddisee kan mul'isu dha.

Faaruu alaabaa keenya alaabaan keenya wayita miidhaginaan ba'uu fi bu'u faarfamu kabajni bilisaumaa biyya keenyaa akka ol guddatu taasisa.

Gilgala 11

Gaaffilee armaan gadiirratti mari'adha.

1. Alaabaan biyyoolessaa biyya bakka bu'a jechuun maal jechuudha?
2. Yeroo alaaban Ityoophiyaa fannifamu gammachu nati dhagahamee" mataduree jedhuun walqabsiisun waan dhuunfan isin muudhate hiriyoota kessanitti himaa
3. Haala qabiinsaa alaaba mana barnoota yookiin naannoo keessanitti argamuu gabaasa gabaaba barreefamaan dhiyeesun irratti mari'adha. Alaban seeran qabame moo duloome cicite? Yoo cicite jiraate gochi kun seera moo seeraa miti?

Xumura Boqonnichaa

Boqonnaa kana keessatti wa'ee jaalala biyyaa barattanii jirtu. Jaalalli biyyaa kan guddatu yookiin kan cimuu sochii bu'aa qabeessa mana jireenyaa, naannoo fi mana barnootatti goonun. Gochaalleen jaalala biyyaa miidhan maal maala akka ta'eenillee boqonnaa kana keessatti ibsamani jiru. Namni kamiyyuu amantaan, aadda fi afaanin osoo addaan hin baasiin jaalachu fi kabajuu qabu. Haqummaa fi walqixxummaan mirkanaayee hiyyuumma fi boodatti hafummaa keessaa ba'uun akka danda'amu lammiin kamiyyuu hojiitti amanuu fi meeshaalee waliin itti fayyadamnuuf of eggannoo gochun irraa eeggama.

Lammummaan biyya tokko keessatti miseensummaa seeraa qabaachuu ta'uu ibsamee jira . Lammiin kamiyyuu mirga isaaniwaan argachuu qabu qofa gaafacuu osoo hinta'in dirqama isaa ba'uu qaba. Alaabaa fi faaruu isaa kabajuunis lammii hundarraa kan eegamu ta'uun dagatamuu hin qabu

© MOE, FDR
Not to be republished

Jechoota Ijooa

Biyya birmadummaa qabdu – Biyyaa mirgi addunyaaleessa, faayidaan fi kabajaan eeggameef bilisummaa qabdu.

Malaammaltumma – Seeran alaa nama biroo fayyaduun bu'aa yookaan faayidaa seeraan alaa argamu.

Walaloo Ummata – Walaloo dhalootarraa gara dhalootaa darbu eenyu akka barreesse kan hin beekamne

Goota- Nama biyyaa eegudhu bakka bobb'e hundatti hojii bu'a-qabeessahojechuu fi k.k.f.

Saardoo- Dhandhama soogiddaa kan qabu, iddoo tokko tokktti gosa margaatti kanramadamu.

Gibiraa fi Taksii- Daldaalaa , fi itti fayyadama meeshaaleetiin wal qabsiisee qarshii mootummaan waldaalee, dhaabbilee fi lammii biyyatti irraa misoomma walitti qabuu

Imaammaata- Seera fi dambii mootummaan raawwii gocha tokkoof baasu.

Tarsiimoo – Qajeelfama Mootummaan raawwii gocha tokkootiif baasu.

Sub-qunnamti – Burqaa oddeeffannoo kan akka raadiyoo, gaazexaa , televiiiyoona, k.k.f.

Gaaffi keessa deebii

I. Himoota armaan gadii dubbisuudhaan kan sirrii ta'e " DHUGAA " kan hin ta'in "SOBA" jechuun deebisaa.

1. Aadaan sabootaa sablammoota fi uummattootaa osoo wal-hin caalsifamin wal-qixa ilaalamu qaba.
2. Lammiin darbullee biyyi hin dabartu.
3. Qabeenyi mana barnoota keenyaa yoo manca'e kan miidhamu mootummaadha.
4. Malaanmaltummaan rakkoo keessaa bahuudhaaf karaa qaxaamuraati.
5. Lammiin hundi mirga wal-qixa hin qaban.
6. Alaabaan biyya tokkoof mallattoo bilisummaati.

II. Yaada "B" jala jiru kan "A" jala jiruun walitti firoomsaa.

A

- _____ 1. Mootummaa bilisaa
- _____ 2. Lammummaa
- _____ 3. Malaammaltummaa
- _____ 4. Fedhii gaarii
- _____ 5. Aadaa
- _____ 6. Qabeenya uumamaa

B

- A/ Dalagaa fehii ofiittin raawwatamu
- B/ Eenyummaa Ummataa
- C/ Faayidaa seeraan ala argamu
- D/ miseensummaa biyya tokko
- E/ Birmadummaa
- F/ Albuuda

III. Gaaffilee armaan gadiitiif deebii sirrii ta'e filadhaa.

- _____ 1. Walqixummaan sabootaa, sablammootaa fi uummattootaa kan mirkanaa'u.
A. Sab-qunnamtiidhaan baruumsii waan kennamuuf
B. Afaan isaanii qofti waan kabajamuuf
C. Aadan isaani waan walitti makamuuf
D. Naannoo ofii waan qabaniif
E. Dhiibbaa tokkoo malee hiree ofii waan ofiin murteessataniif
- _____ 2. Lammiin biyya tokkoo
A. Heera biyyaatti ni bula
B. Mirgi dimookiraasummaa ni eggamaaf
C. Dirqma ofii bahuun irraa eggama
D. Mirga nama biroo kabajuu qabna.
E. hunduu deebii ta'u ni danda'u

3. Meeshaa waliin itti tajaajilaman ta'uu kan hin dandeenye

- A. Deeskii mana barnootaa
- B. Televiziyoona mana jireenya
- C. Qarabaa qeessaa ittiin muratan
- D. Kameeraa maatii
- E. Ujummoo bishaanii kan naannoo

4 kanneen armaan gadii keessaa tokko maalaammaltummaa jedhamuu ni danda

- A. Badhaasa barataa cimaadha kennamu
- B. Dhimma raawwachiisuuf qarshii nagahee seeratiin kafalamuu.
- C. Firummaan firaattiin hojii qaxxaramuu
- D. Nama tajaajilaan nu gammachise badhaasuu

IV. Bakka duwwaawwan armaan gadii jecha yookiin gaalee sirrii ta'een guuta

1. Biyyi keenya biyya bilisaa yoo jennuu _____ jechuu keenya dha.
2. Ummanni biyya keenyaa qabeenya biyya isaanii irraa walqixa _____ ta'uu qaban.
3. Mallattoon enyummaa biyya tokkoo _____ jedhama.

V. Gaaffilee armaan gadiif deebii gabaabaa kennaa

1. Lammummaan maalii ?
2. Meeshaa tajaajila waliin jechuun maal jechuudha?
3. Jaalallii biyyaa akkamiin ibsama?